

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 6 Issue 2, p. 47-61, February 2013

**MEHMET ÂKİF ERSOY'UN SAFAHAT'TA MEDENİYET
KAVRAMINA BAKIŞI VE BATI MEDENİYETİNE
YÖNELTİĞİ ELEŞTİRİLER**

*MEHMET ÂKİF ERSOY'S APPROACH TO CONCEPT OF CIVILIZATION IN
THE BOOK OF SAFAHAT AND HIS CRITICISM OF WESTERN
CIVILIZATION*

Yrd. Doç. Dr. Turgay ANAR

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yeni Türk Edebiyatı ABD

Abstract

The concept of "civilization" which is perceived almost same as before, emerges as a conceptual name of "upper status" which colonialist European communities have deemed themselves worthy of, since the second half of XVIII. Century. This concept is important in point of signing the unique development of European communities in many areas as well as in point of emphasising that the other societies are "noncivilized". Mehmet Akif Ersoy, lives in a region where such ideas and suppositions have strong effects, determines the problematic situation of Ottoman Empire and Islam civilization. In his poems, he puts into words his suggestions to solve the problem. In some parts of his book namely "Safahat", we find the comparison of West and East civilizations. Knowing Mehmet Akif Ersoy's

ideas on "civilization", makes easier to understand his mentality. In case that Safahat is read in chronological order, changes and transformations in Mehmet Akif Ersoy's views about civilization emerge. In his poems, Akif discusses the idea of taking positive sides of Western civilization to make progress, and this approach can be seen as an answer to discussions on import of civilization. The attack of occupants who represent Western civilization, occupation of Ottoman territories by enemy forces, difficulties which Ottomans struggled with during the beginning of the war of independence, and finally the successes in the battle of Gallipoli cause a lot of modifications and some radical changes in Mehmet Akif's views on civilization. In this article, all changings in Mehmet Akif's ideas about civilization are explained by examples.

Key Words: Civilization, progress, civilizing, Safahat.

Öz

Günümüzdeki anlamıyla temelde aynı kavram algısına aşağı yukarı sahip olan "medeniyet" kelimesi, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sömürgeci Avrupa toplumlarının dünya üzerinde kendilerine layık görmeye başladıkları "üst statünün" kavramsal adı olarak ortaya çıkar. Bu kavram, Avrupa toplumlarının pek çok alanda benzersiz bir gelişme gösterdiklerini işaret etmesi ve bu gelişmeye sahip olmayan toplumları ise "gayr-ı medenî" parantezine aldıklarını vurgulaması bakımından önemlidir. Bu tür düşünce ve kabullerin çok fazla etkilediği bir coğrafyada yaşayan Mehmet Âkif Ersoy, Osmanlı devleti ve İslam medeniyetinin içinde bulunduğu zor durumu teşhis eder mahiyetteki düşünceleriyle meselenin çözümü için nasıl bir yol tutulması gerektiğini şiirlerinde dile getirir. Onun "Safahat" isimli şiir kitabının bazı yerlerinde Batı ve İslam medeniyetlerinin karşılaştırmasını buluruz. Mehmet Âkif Ersoy'un "medeniyet" ile ilgili görüşlerini bilmemiz, onun fikri dünyasını anlamamızı daha da kolaylaştıracaktır. Safahat, kronolojik bir sırayla okunduğu takdirde Mehmet Âkif Ersoy'un medeniyet ile ilgili görüşlerindeki değişim ve dönüşümler de ortaya çıkmaktadır. Mehmet Âkif Ersoy'un, Osmanlı'nın ilerlemesi için Avrupa medeniyetinin müspet yönlerini alınması gerektiğine dair görüşlerini şiirlerinde işlemesi, yaşadığı devirdeki medeniyet ithaliyle ilgili tartışmalara verdiği bir cevap olarak da okunabilir. Batı medeniyetinin temsilcisi olan işgalcilerin Osmanlı'ya saldırımları, Osmanlı'nın topraklarının düşman kuvvetlerce işgal edilmesi, milli mücadele safhasının başlaması sırasında ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılar, yaşanan olumsuzluklar ve nihayetinde Çanakkale Savaşları'nda elde edilen başarılar Mehmet Âkif Ersoy'un medeniyet ile ilgili görüşlerinde birçok tadilatlar ve kökten bazı değişiklikler yapmasına sebep olur. Makalede Âkif'in "medeniyet"le ilgili görüşlerinde zaman içinde nasıl değişiklikler olduğu örneklerle açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Medeniyet, terakki, medenileşmek, Safahat.

1. Medeniyet Kelimesinin Ortaya Çıkışı ve Kaynaklardaki Anlamları

Latince “civilisation”dan türetilen medeniyet kelimesinin birkaç öncülü vardır. Bu öncüller “poli”, “policé”, “politesse”, “civilisé”, “civiliser”, “civilité”, “civilis”, “courtoise” kelimeleridir(Güler, 2006: 15-16). “Civis” kelimesinin manası “şehirli” dir. (Baltacı,2007: 24) Bu kelime, site(şehir) ve vatandaş anlamlarına sahip olan “civitas” kökünden gelmektedir. Civis kelimesinin Yunancadaki karşılığı ise “polis”tir. Birlikte yaşayan insan topluluğunu ifade eden “civilis” kelimesinden türetilen “civilisation” ise sözlüklerde, “şehirleşme, sosyal gelişme, gelişme periyodu, kolektif olarak şehirleşme” gibi anlamlara sahiptir (Baltacı, 2007: 24).

Medeniyet kelimesi, Osmanlı toplumunda on dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru görülmeye başlar. Tanzimat aydınlarının ortaya çıkardığı ve modernleşmeye atıf yaparak kullandığı medeniyet kelimesi Arapçada “şehir” anlamına gelen ve “müdûn” köküne dayanan “medîne” isminden Osmanlı Türkçesinde türetilmiştir (Kutluer, 2003:296). Bu yüzden medeniyet kelimesi Arapçada görülmez. “Medenî” ve “medînî” kelimeleri, “şehre mensup olan, şehirli” manasına gelmektedir. Medîne kelimesinden “temeddün” masdarı türetilerek kelime “şehirli veya medenî hayat yaşamak” anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır (Kutluer, 2003:296).

İslam coğrafyasında “medenî” ve “medeniyenin” terim olarak kullanılması, büyük ölçüde tercüme faaliyetleri sırasında ortaya çıkar (Kutluer, 2003:296). Osmanlılarda medeniyet kelimesinin çeşitli kamusalarda hangi tarihlerde ortaya çıktığı ve anlamları ile ilgili ilk ciddi çalışmaları yapan Tuncer Baykara’nın verdiği bilgiye göre kelime 1828’de “ünsiyet, tehzib-i ahlâk”, 1831’de “edep erkân öğrenmek”, 1831’de “edep ve erkân öğretmeklik, te’nis, insaniyet”, 1840’ta “zariflenme”, 1843’te “te’dîb, tehzîb, te’dîb-i ahlâk; ünsiyet, hezbü’l ahlâk, insaniyet, medeniyet, temeddün”, 1856’da “sivilizasyon, medeniyet”, 1870’te “emr-i temeddün, medeniyet”, nihayet 1882’de ise “medeniyet” anlamlarına gelmektedir (Baykara, 1992: 22–23). Günümüze gelene kadar pek çok anlamı da içine alan medeniyet kelimesi, uluslar arası seviyeye ulaşmış bir kültürün veya birbirine yakın kültürlerin meydana getirdikleri anlayış, davranış, yaşayış, bilgi, teknik, her türlü sosyal faaliyetlerle maddî aletler ve bu maksatlarla kurduğu müesseselerin bütünü (Baltacı, 2007: 24), bir topluluğun maddi ve manevi özelliklerini; kurumları ile sanat, siyaset, bilimdeki üst düzey seviyelerini gösteren bir ölçüdür.

2. “Medeniyet” Kelimesinin Avrupa’da ve Osmanlılarda Ortaya Çıkışı

Medeniyet kelimesinin ortaya çıkmasıyla ilgili araştırmalar yapanlar, Anne Robert Jacques Turgot (1727–1781) ve Voltaire’in (1694–1778) kavramın ortaya

çıkmasına eserleriyle yardım ettiğini belirtirler. Medeniyet kavramı Fransa'da Mirabeau tarafından 1756 tarihinde basılan *Nüfus İncelemesi* isimli eserde ilk defa kullanılır. Mirabeau, medeniyeti kendi ihtiyaçlarına göre tanımlamıştır. Bu tanıma göre "medeniyet", "geleneklerde incelmeye", "nezaket", "karşılıklı anlayışın yaygınlaşması", "rahat ve huzur arayışı" anlamlarında kullanılmış ve bütün bu özelliklerin "yazılı olmayan yasa" gibi düşünülmesiyle kavram ortaya çıkmıştır (Güler, 2006: 40). Kaynaklar, o yılların Fransız aristokratlarının "medeniyet" kelimesinin içerdiği bütün özelliklere sahip olduklarını belirtmektedir. Bununla beraber emredici tonu belirgin bir şekilde açık olan ve aynı zamanda kendisi gibi olmayanları "dışlayan" ve "tekil" bir özellikte de kullanılabilen bu kavram zaman içinde şekillenir (Güler, 2006: 41). Mirabeau'nun ilk defa kullandığı bu kelime on yıl kadar bir süre sonra İngilizceye geçer (Görgün:2003, 298), daha sonra da kelimenin anlam dünyasında değişiklikler ve genişlemeler olur. Fransız İhtilalinden sonra siyasi hâkimiyeti eline geçiren burjuvazi, aristokratların kendisi için olumsuz anlamda kullandığı bu kavramı, "medeniyet" in ışıltılı ve bir o kadar da "farklılaştırıcı" ve "üstünlük" idealini önce kabul etmiş, daha sonra da bunu "evrenselleştirmiştir." (Güler, 2006: 44). Fransa toplumu, ülkesinde yaşayan düşük sosyal statüdekileri "medenileştirmek" için çalışmalar yürütmüştür. Medenileştirme operasyonları zamanla Fransa dışına taşarak uluslar arası bir organizasyon şekline bürünür. Fransa'nın ünlü komutanı Napolyon'un ordusuyla Mısır'a girmesiyle de "medeniyet" in uygar olmayan toplumlara "silah zoruyla" bile olsa götürülebileceği düşüncesi, dikkat çekici bir tezat olarak tarihte yerini alır. Kendisini "medenî" statüye yerleştiren Batı, kendi maddî seviyesinden düşük olan toplumlara "medeniyeti" yaymak görevini üstlenir. Medeniyet kavramının anlamı ve kullanımı evrensel düzeyde henüz yerli yerine oturmamasına rağmen, medeniyetin, yani özellikle Batı medeniyetinin sömürgeci niteliği, onların bu tür sömürgeci ve kapitalist niyetleri sayesinde bütün olumsuz anlamları da yüklenerek farklılaşmaya başlar.

Osmanlılarda "medeniyet" kelimesi ise Tanzimat Fermanı'nın halka okunmasından az önce kullanılmaya başlamıştır. Dikkat çekici bir durum ise Osmanlı'nın o zamanki aydınlarının zihinlerinde "bir medeniyetten başka bir medeniyete geçiş" ile ilgili düşünceler henüz o tarihlerde belirmemiştir. Medeniyetle ilgili düşünceleri açıklayan yazarlara göre "tek medeniyet" vardır ve o da Avrupa medeniyetidir (Okay, 1998: 202). Osmanlı devleti, merak ettikleri ve çabucak ulaşmak istedikleri üst seviyeyi sembolize eden Avrupa medeniyetini tanımak için yurt dışında elçilikler açmaya başlar. Bu tür yerlere daimi elçiler gönderen devlet, elçilerinden medenî Avrupa'nın hemen her alanda gözlemlenmesini istemiştir. İşte bu elçilerden biri olan Mehmed Sadık Rifat Paşa, *Müntehâbat-ı Âsâr* isimle bir araya getirilen yazılarından birinde, "Viyan'a da ibtidaki sefaretinde Avrupa'nın ahvaline dair yazdığı bir risalede", şu anki tespitlere göre medeniyet kelimesini "sivilizasyon" şeklinde kullanan ilk kişidir. Sadık Rifat Paşa, sivilizasyon kelimesini yazısında şu şekilde açıklamıştır: "usûl-ı menüsiyet ve medeniyet" (Baykara, 1992: 31). Osmanlılar,

medeniyet kelimesini kullanmaya başlamadan önce “sivilizasyon, hazariyet, temeddün” kelimelerini de kullanmıştır (Baykara, 1992: 29–31). Medeniyet kelimesinin 1850’lerden itibaren pek çok alanda sıklıkla kullanılmasının bir sebebi de kelimenin Batı ile ilgili bütün olumlu tedaileri cazibeli bir şekilde yüklenmiş olmasıdır. Medeniyet ile ilgili tartışma ve eleştiriler, devlet aygıtı tarafından kovuşturmaya sebep olacak bir özelliğe sahip olmadığı için bu kelime devrin yazarları tarafından günlük gazetelerden tutun da edebî ve fikrî eserlere kadar pek çok alanda serbestçe kullanılır.

3. Safahat’ta Geçmiş Çağlardaki “Fâzıl Medeniyet” ve Terakki İçin “Çalışmak”

Mehmet Âkif Ersoy’un medeniyete bakış açısında, Batı merkezli “sömürücü”, “dışlayıcı” medeniyet anlayışından hiçbir iz yoktur. Onun zihnindeki medeniyet, insanî ilişkilerin, saygı ve sevginin, hak ve adalet ölçüsünün her şeyden üstün tutulduğu, sömürme ve sömürülme gibi kapitalist bir çarkın asla işlemediği “Asr-ı Saadet”ten neşet eden “İslam Medeniyeti”tir. Safahat’ın pek çok yerinde geçen “medeniyet” kavramı, Âkif’in düşünce dünyasını anlamamanın anahtar kavramlarından biri olmasının (Andı, 2011:271) yanı sıra Safahat’ta eleştirilen, üzerinde tekrar tekrar durulan bir konudur. Âkif, Avrupa medeniyeti karşısında yenilmiş bir ülkenin ferdi olarak medeniyeti bu coğrafyanın geçmişini, hâlini ve geleceğini şekillendirecek bir kurtuluş ideali gibi düşünmüş ve bu amaçla da şiirlerinde ülkesinin ilerlemesi, eski güzel günlere dönülebilmesi için “medeniyet”le ilgili görüşlerini vurucu dizeler ve güzel benzetmelerle dile getirmiştir. Âkif’in Safahat Birinci Kitap’ta, insanların içinde buldukları zor durum, bu zor durumdan kurtulmak için “çalışmanın” gerekliliği, “terakki” için bir zihniyet devrimin yapılmasının zorunluluğu gibi konular üzerinde ısrarla durması sebepsiz değildir. Onun idealindeki “geçmiş” İslam medeniyeti, insanî vasfı ve ilerlemeyi bir değer kabul etmesi yönleriyle ışıltılı bir konumdadır. Bu fikir çerçevesinde yazdığı şiirlerden biri olan “Durmayalım”da onun neler düşündüğünün ipuçları vardır:

“Âsümânî, hâkdânî cümle mevcûdât için

Kurtuluş yok sa’y-i dâimden, terakkîden bugün.

Yer çalışsın, gök çalışsın, sen sıkılmazsan otur!

Bunların hakkında bilmem bir bahânen var mı? Dur!

Mâsivâ bir şey midir, boş durmuyor Hâlik bile:

Bak tecellî eyliyor bin şe’n-i gûnâgûn ile.

Ey, bütün dünya ve mâfihâ ayaktayken, yatan!

Leş misin, davranmıyorsun? Bâri Allah’tan utan.” (Ersoy, 2006: 25–26)

Mahalle Kahvesi'nde Şark'ın muhteşem geçmişiyle Batı medeniyeti karşısında yaşanan bozgun neticesi ortaya çıkan kötü atmosfer tasvir edilir. Bu tasvirde, Şark'ın insanlık için yaptığı hizmetler ve aynı medeniyetin ileri olduğu yönlerde duyulan özlem hüzünlü bir tonda anlatılır. "Sebillerin başıboş akması", çeşmelerin "serâb olması" benzetmesinin arkasında yatan asıl gerçek, İslam medeniyetinin giderek gerilemesi ve Avrupa medeniyetiyle başa çıkamayıp "bozgun" psikolojisinin tesiriyle de tehlikeli bir "kaderciliğe" yaslanan insanların bu kötü halden kurtulmak için çaba sarf etmemesidir. Bu sebepten Âkif'in şiirlerinde geçmişle hâli kıyaslama tavrı bir gerçeği somutlaştırarak vermenin en iyi yöntemlerinden biri olduğu için özellikle tercih edilir. Âkif'in özel amacı "terakki" için insanların çalışmaya teşvik etmek ve geçmişteki gibi bir medeniyetin çalışılarak tekrar kurulabileceğine insanları inandırmaktır:

"Bütün heyâkil-i san'at yetiştiren Şark'ın,

Zemîn-i feyzi nasıl şûre-zâra döndü bakın!

Ne hastahânesi kalmış zavallı eslâfın,

Ne bir imâreti, bitmiş elinde ahlâfın.

Kanalların izi yok, köprüler harâb olmuş;

Sebillerin başı boş, çeşmeler serâb olmuş!

O kahraman babalardan doğan bu nesl-i cebîn

Ne gîrûdâr-ı maîşet bilir, ne kedd-i yemîn.

Azâb içinde kalır sa'yi görse rü'yâda!

Niçin yorulmalı zâten «ölümlü dünyâ»da?

Vücut emânet-i Hak, doğru, hem de cennetlik.

Bu kahveler gibi Cennet de müslimîne gedik!" (Ersoy, 2006: 102)

Âkif'in zihnindeki "sömürücü" Batı medeniyeti ve "insanî" İslam medeniyeti kavramlarıyla ilgili fikirlerin özellikle Safahat'ın İkinci Kitabı'ndan sonra billurlaşmaya başladığını, bu kitapla birlikte de daha vurgulu bir tonda medeniyet kavramı; İslam ve Batı medeniyetlerinin farkı, inkırazdan kurtulma yolları, İslam ve Osmanlı'nın meselelerinin çözüm yöntemleri üzerinde fikirlerini açıkladığını görebiliriz. Âkif, İslam'ın "Asr-ı Saadet" devirlerindeki muhteşem medeniyeti, bu devri takip eden çağlarda da Müslümanların hayatın hemen her alanındaki önemli başarılarını ve İslam'ın içinde bulunduğu çağa da söyleyecek sözünün olması fikrini hiçbir zaman dillendirmekten kaçınmaz. İnsanlığın erdemini, maddi alanlardaki ilerlemenin insanı köleleştirmeden, "eşref-i mahlûkat" olarak ona verilen bu değerini medeniyetini Âkif, "Süleymaniye Kürsüsünde", "fâzıl medeniyet" olarak vasıflandırır:

“Önce dağdan getirip yonttuğu taş parçasını,
 Sonra hâlik tanıyan bir sürü vahşî yığını;
 Nasıl olmuş da, otuz yılda otuz bin senelik
 Bir terakkî ile dünyâyâ kesilmiş mâlik?
 Nasıl olmuş da o fâzıl medeniyet, o kemâl,
 Böyle bir kavmin içinden doğuvermiş derhâl?
 Nasıl olmuş da zuhûr eyleyebilmiş Sıddîk!
 Nereden gelmiş o Haydar’daki irfân-ı amîk?
 Önce dehşetli zıpırken, nasıl olmuş da, Ömer,
 Sonra bir adle sarılmış ki: Değil kâr-ı beşer?
 Hâil olsaydı terakkîye eğer Şer’-i mübîn,
 Devr-i mes’ûd-kudûmuyla giren Asr-ı Güzîn,
 En büyük bir medeniyetle mi eylerdi zuhûr?
 Mündemic olmasa rûhunda onun nâ-mahsûr
 Bir tekâmül, o kadar hârîka nerden doğacak?” (Ersoy, 2006: 169–170)

3. Geri Kalmış Toplumların “Medeniyet İthal” Etmeleri

Âkif, geri kalmış bir coğrafyanın her şeye rağmen eski ihtişamına “iştiaklı” bir çalışmayla tekrar dönülebileceğini ve toplumun medenileşmesi için Avrupa medeniyetinin ileride olduğu ilim, sanat ve teknolojinin de hiç çekinilmeden alınabileceğini düşünmektedir. Ondaki bu “eklektik” görüşün temelinde yatan sebep, Japonya’nın bu yoldan ilerleyerek başarıya ulaşmış olmasıdır. İşte Âkif’in medeniyet algısında en çok eleştirilen yönlerden biri bu “medeniyet ithali” meselesidir. Medeniyet ithalatının farklı bir dünya anlayışına, his ve sosyal-siyasal düzene sahip olan diğer ülkenin bünyesinde nasıl bir tahribat yapabileceği devrin şartları gereği çok fazla irdelenmemiş, bu yüzden de teknolojinin ithalatıyla ülkenin “medenîleşeceği” düşüncesi o zamanların fikir adamlarıyla yazarlar ve devleti idare edenler arasında krizden en kolay kurtulma yolu olarak görülmüştür. Âkif’e göre Batının teknik, ilim ve sanatını var eden sosyal, siyasî ve tarihî şartlardan tamamen farklı özelliklere sahip bir medeniyetin zeval bulma noktasındaki fertleri için “ilmin ve sanatın milliyeti” olamaz:

“Alınız ilmîni Garb’ın, alınız san’atini;

Veriniz hem de mesâînize son sür’atini.

Çünkü kâbil değil artık yaşamak bunlarsız;

Çünkü milliyeti yok san'atin, ilmin; yalnız," (Ersoy, 2006: 170)

Bu yüzden de medeniyetteki ilerlemeler, o ilerlemeye sahip olan milletlerden alınrsa terakkinin önündeki engeller de ortadan kalkabilir. Âkif'in gözden kaçırdığı bir nokta ise "ithal edilen" teknik, ilim, sanat gibi özelliklerin aslında o toplumun dünya görüşünü, belki de hayatlarındaki pek çok değeri de o topluma gizli veya açık bir şekilde taşıdığı gerçeğidir. Âkif, medeniyet ithal eden ahlâklı bir toplum olarak gördüğü Japonları ve onların terakkilerini "Süleymaniye Kürsüsü"nde şöyle anlatır:

Sorunuz, şimdi Japonlar da nasıl millettir?

Onu tasvîre zafer-yâb olamam, hayrettir!

Şu kadar söyleyeyim: Dîn-i mübînin orada,

Rûh-i feyyâzı yayılmış, yalnız şekli Buda.

Siz gidin, safvet-i İslâm'ı Japonlarda görün!

O küçük boylu, büyük milletin efrâdı bugün,

Müslümanlık'taki erkânı siyânette ferîd;

Müslüman denmek için eksiği ancak tevhîd.

(...)

Medeniyet girebilmiş yalnız fenniyle...

O da sâhiplerinin lâhik olan izniyle.

Dikilip sâhile binlerce basîret, im'ân;

Ne kadar maskaralık varsa kovulmuş kapıdan!

Garb'ın eşyâsı, eğer kıymeti hâizse yürür;

Moda şeklinde gelen seyyie gümrükte çürür!

Gece gündüz açık evler, kapılar mandalsız;

Herkesin sandığı meydanda, bilinmez hırsız.

Ya o mahviyeti insan göremez bir yerde..." (Ersoy, 2006: 153-154)

Âkif, medeniyet ithal eden toplumların bu taklit sebebiyle terakki bakımından geri kalmamaları ve alınan medeniyetin bünyeyi zehirlememesi için medeniyet ithalinin toplumun "mahiyet-i rûhiyye"sinin kılavuzluğunda alınması gerektiğini düşünmektedir. Eğer topluluğa "has bilinç", o topluluğu var eden "öz değerler" bu medeniyet alışverişi esnasında devre dışında kalırsa medeniyet alan toplum, diğer medeniyetin yıkıcı istilasına uğrayıp benliğini kaybedebilir. Bu tehlikenin farkında olan Âkif, milleti muazzam gövdeye sahip olan bir ağaca benzetir. Ona göre bu

ağacın gövdesi, “milletin sine-i mazisine merbuttur”, ağacın kökleriyle olan bağı ne kadar “sağlamsa” onun geleceğe doğru capcanlı bir şekilde uzanması daha kolay olacaktır. Ağacın köklerinin kesilmesi, milletin de sonunu getirecektir:

“Sırr-ı terakkîni siz,
Başka yerlerde taharrîye heveslenmeyiniz.
Onu kendinde bulur yükselecek bir millet;
Çünkü her noktada taklîd ile sökmez hareket.
(..)
Bütün edvâr-ı terakkîyi yarıp geçmek için,
Kendi «mâhiyyet-i rûhiyye»niz olsun kılavuz.
Çünkü beyhûdedir ümmîd-i selâmet onsuz.

Sonra, dikkatlere şâyân olacak bir şey var:
İnkişâfâtını bir milletin erbâb-ı nazar,
Kocaman bir ağacın tıpkı çiçeklenmesine,
Benzetirler ki, hakîkat, ne büyük söz bilene!
Bu muazzam ağacın gövdesi baştan aşağı;
Sayısız kökleri, tek mil dalı, tek mil budağı;
Milletin sîne-i mâzîsine merbut, oradan
Uzanıp gelmededir... Öyle yaratmış Yaradan.
Bir cemâat ki: Nihâyet ona gelmez de iyi,
Ağacın hey'et-i mecmûası, yâhud çiçeği,
Ta gider, sîne-i milletten urup hâke serer;
Milletin kendi olur işte o baltayla heder!
İnkişâf etmesi âtîde de pek zordur onun:
Çünkü meydanda kalan kütle yığınlarca odun!
Hastalanmışsa ağaç, gösteriniz bir bilene;
Bir de en çok köke baksın o bakan kimse yine.
Aşılarken de vurun kendine kendinden aşı.

Şâyed isterseniz ağacın donanıp üstü, başı,
Benzesin tâze çiçeklerle bezenmiş geline;
Geçmesin, dikkat edin, balta çocuklar eline!
İşte dert, işte devâ, bende ne var? Bir tebliğ...
Size âid sizi tahlîs edecek sa'y-i belîğ." (Ersoy, 2006: 170-171)

Âkif, "Süleymaniye Kürsüsünde", Tatar gençlerin medeniyeti ülkelerine getirmek için Avrupa'ya gönderilmesini örnek vererek bu tür eylemlerde dahi ihtiyatı elden bırakmamak gerektiğine dikkatleri çeker. Şiirinde de açıkça anlattığı üzere "fedâkar" insanların paralarıyla Avrupa'ya tahsil amacıyla gönderilen öğrencilerden birkaçı, kendi benliklerini unutarak "züppeleşmiş", vatanlarına döndükleri zaman "dini kökten kazımak" gerektiğini, "Ruslaşmak" suretiyle ülkenin "medenîleşebileceğini" dile getirmişlerdir. Âkif, taklidin hiçbir türlüsüne rıza göstermez ve bu yüzden medeni olacağız diyerek onların kötülüklerini de yersiz bir şekilde ülkelere sokanlara, din ve milletlerinin geleneklerine "yabancılaşanlara" şiddetle karşı çıkarak kendi değerlerine sıkı sıkıya bağlı toplumların ancak kendi kalarak değişebileceklerine inanır:

"Mütefekkir geçinenler ne diyor sizde bakın:
Medeniyette teâlîsi umûmen Şark'ın,
Yalnız bir yolu ta'kîb ederek kâbildir;
Başka yollarda selâmet gözeten gâfildir.
Bakarak hangi zeminden yürümüş Avrupalı,
Aynı izden sağa, yâhud sola hiç sapmamalı.
Garb'ın efkârını mâl etmeli Şark'ın beyni;
Duygular çıkmalı hep aynı kalıptan; ya'ni:
İçtimâî, edebî, hâsılı her mes'elede,
Garb'ı taklîd edemezsek, ne desek beyhûde.
Bir de din kaydını kaldırmalı, zîrâ o belâ,
Bütün esbâb-ı terakkîmize engel hâlâ!" (Ersoy, 2006: 165-166)

4. Avrupa Medeniyetinin Müspet ve Menfi Özellikleri

Avrupa devletleriyle tarih sahnesine çıktığı andan itibaren hemen her alanda baş edebilen Osmanlı devleti, askeri hezimetlerin neticesinde yavaş yavaş pek çok alanda geri kalmaya başlar, bu gerileyişin sonunda Avrupa medeniyetinin etki alanına girer. Osmanlı devletinin son zamanlarında, özellikle Tanzimat Fermanı'nın 1839'da halka okunmasıyla birlikte devletin kendi içinde tekrar toparlanması

amaçlanmış, bu yönde yapılan çalışmalar, uygun kadro ve kanunların olmaması vb. sebeplerle çok fazla zaman almış ama her şeye rağmen Osmanlı devletinin çöküşü engellenememiştir. Tanzimat devrinin yazar, düşünür ve devlet adamları, medeniyet kavramıyla ilgili pek çok fikir ortaya atmışlardır. Bu fikirlerin temelinde yatan gerçek, “Avrupa medeniyetinin” hemen her alanda önde olduğu ve onların müspet özelliklerinin ülkeye derhal getirilmesi gerektiği yönündedir. Âkif de kıyasıya eleştirmekten asla sakınmadığı Avrupa medeniyetinin müspet özelliklerinin alınmasından yanadır. Ona göre teknoloji, ilim ve sanatta ileri bir seviyede olan Avrupa medeniyetinin olumlu pek çok özelliği vardır:

“Nedir şu bir sürü fenler, nedir bu san’atler?

Nedir bu ilme tecellî eden hakîkatler?

Sefîneler ki yarar kıt’a kıt’a deryâyı;

Şimendüfer ki tarar buk’a buk’a dünyâyı;

Şu’ûn ki berke binip seslenir durur ovada;

Balon ki rûh-i kesîfiyle yükselir havada...

Hülâsa, hepsi bu âsâr-ı dehşet-âkînin,

Bütün tekâsüfüdür toplanan mesâînin.” (Ersoy, 2006: 225–226)

“Zâten en başlıca yol halkı budur îkâza.

Medeniyetteki insanlar için matbûât,

Şimdi kürsîlerin en yükseği, lâkin, heyhât” (Ersoy, 2006: 148)

Âkif, Osmanlı devleti ve İslam coğrafyasından önde olan Avrupalıların, medeniyetlerinin ileriliğini bahane ederek bu coğrafyaları sömürmeyi düşündüklerini ve bu amaçla da yakın bir zamanda faaliyete geçeceklerini düşünmüştür. Bu düşüncesini ise tek bir millet gibi hareket eden Avrupalıların sömürü faaliyetlerini nasıl ilerlettiklerini Birinci Dünya Savaşı’ndan örnekler vererek açıklar. Âkif, *Nasrullah Camii Kürsüsündeki* hitabesinde bu gerçeği veciz bir şekilde dile getirir. Birinci Dünya Savaşı’nda Filistin Cephesinin bozulup Kudüs’ün İngilizlerin eline düşmesi, müttefikimiz olmalarına rağmen Alman milletini sevince boğar. Bu sebepten Âkif, onların görüşlerini “Dinî, millî telkinlerle büyütülen Batıların nazarında Müslümanlık vahşetten, Müslümanlarsa vahşilerden” başka bir şey değildir veciz ifadesiyle açıklar. Asırlar öncesinden yerleşmiş olan bu yanlış düşünceler onların hakkı ve hakikati görmelerine engeldir (Tüylü, 1987:27). “İlimleri, irfanları, medeniyetteki terakkileri inkâr olunur şey değildir.” diyen Âkif, insanî özellikleri sebebiyle de onlara inanılmaması gerektiğini belirtir: “Ancak, insaniyetleri, insanlara karşı olan muamelelerini, kendilerininin maddiyattaki bu terakkiyle ölçmek katiyen doğru değildir.

Heriflerin ilimlerini, fenlerini almalı. Fakat kendilerine asla inanmamalı, kanmamalıdır." (Tüylü, 1987:27) Avrupalılar, ikiyüzlü bir anlayışla zor durumda olan ülkelere medeniyet götürme maskesi altında bu ülkelerin yer altı ve yer üstü zenginliklerine el koymuşlardır. Âkif, "medenî" Avrupalıların bu vahşetlerine karşı "Hakkın Sesleri"nde kendi halkını uyarmak ister:

"Ah! Karşımda vatan nâmına bir kabristan
Yatıyor şimdi... Nasıl yerlere geçmez insan?
Şu mezarlar ki uzanmış gidiyor, ey yolcu,
Nereden başladı yükselmeye, bak, nerde ucu!
Bu ne hicrân-ı müebbed, bu ne hüsrân-ı mübin...
Ezilir rûh-i semâ, parçalanır kalb-i zemin!
Azıcık kurcala toprakları, seyret ne çıkar:
Dipçik altında ezilmiş, paralanmış kafalar!
Bereden reng-i hüviyyetleri uçmuş yüzler!
Kim bilir hangi şenâatle oyulmuş gözler!
«Medeniyet» denilen vahşete lâ'netler eder,
Nice yekpâre kesilmiş de sırtmış dişler!
Süngülenmiş, kanı donmuş nice binlerle beden!
Nice başlar, nice kollar ki cüdâ cisminden!
Beşiğinden alınıp parçalanan mahlûkat;
Sonra, nâmûsuna kurbân edilen bunca hayat!
Bembeyaz saçları katranlara batmış dedeler!
Göğsü baltayla kırılmış memesiz vâlideler!
Teki binlerce kesik gövdeye âid kümeler:
Saç, kulak, el, çene, parmak... Bütün enkâz-ı beşer!
Bakalım, yavrusu uğrar mı, deyip, karnından,
Canavarlar gibi şişlerde kızarmış nice can!
İşte bunlar o felâket-zedelerdir ki, düşün,
Kurumuş ot gibi doğrandı bıçaklarla bütün!
Müslümanlıkları bîçârelerin öyle büyük
Bir cinâyet ki: Cezâlar ona nisbetle küçük!" (Ersoy, 2006: 179–180)

“Vâiz Kürsü’de” başlıklı şiirde, Fransız ve Alman milletlerinin üstün yanlarını almayanlar eleştirilir. Âkif; bilginin, teknolojinin ithal edilerek Osmanlı’nın inkırazdan kurtulabileceğine, geleceğinin başarıyla inşa edilebileceğine inanmaktadır:

“Fransız’ın nesi var? Fuhşu, bir de ilhâdı;

Kapıştı bunları «yirminci asrın evlâdı!»

Ya Alman’ın nesi var zevki okşayan? Birası;

Unuttu ayrıntı, ma’tûha döndü kahrolası!

Heriflerin, hani, dünyâ kadar bedâyi’i var:

Ulûmu var, edebiyâtı var, sanâyi’i var.

Giden birer avuç olsun getirse memlekete;

Döner muhîtimiz elbet muhît-i ma’rifete.

Kucak kucak taşıyor olmadık mesâvîyi;

Beğenmesek, «medeniyet!» diyor; inandık; iyi!

«Ne var, biraz da ma’ârif getirmiş olsa...» desek;

Emîn olun size «Hammallık etmedim!» diyecek.” (Ersoy, 2006: 251–252)

5. Bir Maskeli Vicdan Olarak “Medeniyet”

Âkif, Müslümanların “medeniyet” ithal etmesiyle meselenin halledilemediğini yaşayarak öğrenmiştir. Bu yüzden, medeniyet ile ilgili görüşlerinde zaman içinde değişiklikler olur. Safahat’taki şiirleri kronolojik olarak incelediğimizde de bu gerçek açıkça ortaya çıkar. İlk şiirlerinden itibaren medeniyete karşı “iyimser” görüşlere sahip olan Âkif, Birinci Dünya Savaşı’nın ve bu yıllarda bütün bir toplumu saran “inkıraz” psikolojisinin de tesiriyle görüşlerinde bazı tadilatlar yapar, özellikle de medeniyetin sahibi olan ve tek amaçları “sömürgeci” hırslarını tatmin etmek olan Avrupalıların medeniyet anlayışlarındaki farkı ve bu farkın neticesi ortaya çıkan “vahşetleri” şiirlerinde eleştirir:

“Azıcık kurcala toprakları, seyret ne çıkar:

Dipçik altında ezilmiş, paralanmış kafalar!

Bereden reng-i hüviyyetleri uçmuş yüzler!

Kim bilir hangi şenâatle oyulmuş gözler!

«Medeniyet» denilen vahşete lâ’netler eder” (Ersoy, 2006: 179)

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında itibaren Batılı toplumlar, hemen her anlamda geri olduğunu düşündükleri coğrafyalara ve özellikle de doğu ülkelerine

medeniyet götürme görevini üstlenmiştir. Bu görevin arkasında Batılıların “aşırı pragmatik” emelleri saklıdır. Batılı toplumlar, medeniyet sundukları “geri kalmış” toplumların maddi zenginliklerini de bedel olarak onlardan almayı ihmal etmezler. Bu “maskelenmiş vicdan”, Batılı toplumların gerçek emellerini gizleyemez. Âkif, bu maskenin arkasındaki vicdanın hiç de iyi niyetler beslemediğini erkenden fark eder ve içinde yaşadığı toplumu Âsım'da şöyle uyarır:

“Maske yırtılmasa hâlâ bize âfetti o yüz...

Medeniyet denilen kahbe, hakikat, yüzsüz.” (Ersoy, 2006: 385)

Âkif'in lügatında medeniyet kelimesi, Avrupalıların teknolojik ileriliğinden ziyade onların Müslüman ülkelere karşı sömürgeciliği, hak tanımazlığı, vahşetleriyle yer bulur. Bu yüzden Safahat'ta “medeniyet” kelimesi, ironik bir anlama da sahiptir. Safahat'ın Üçüncü Kitabı olan “Hakkın Sesleri”nde bu ironiyi, sert bir edayla sıraladığı dizelerin hemen arkasında kendisinin ulaştığı veciz sonucu göstermek amacıyla kullanır:

“Tükürün: Belki biraz duygu gelir ârımıza!

Tükürün cebhe-i lâkaydına Şark'ın, tükürün!

Kuşkulansın, görelim, gayreti halkın, tükürün!

Tükürün milleti alçakça vuran darbelere!

Tükürün onlara alkış dağıtan kahbelere!

Tükürün Ehl-i Salîb'in o hayâsız yüzüne!

Tükürün onların aslâ güvenilmez sözüne!

Medeniyet denilen maskara mahlûku görün:

Tükürün maskeli vicdânına asrın, tükürün!” (Ersoy, 2006: 180)

Sonuç

Âkif'in “Medeniyet” için kullandığı sıfatlar, onun bu kavram için düşündüklerini özetler mahiyettedir. Medeniyet, işte bu başarılı ironi unutulmadan değerlendirilmelidir. Bu sebepten Âkif'in eleştirdiği medeniyet, “medeniyet denilen kahbe”, “medeniyet denilen maskara mahluk”, “medeniyet denilen vahşet” gibi insanları çarpan bir ifade kuvvetiyle Safahat'ta yer bulur. Âkif'in Safahat'ına almadığı İstiklâl Marşı'ndaki “Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar” hitabı, aynı zamanda onun Safahat'ta Avrupa medeniyeti ve bu medeniyetin vahşetlerine, kahpeliğine, yüzsüzlüğüne karşı parça parça yönelttiği eleştirileri bir araya getiren ve bir sehl-i mümteni kuvvetiyle Avrupa medeniyetinin medeniyet maskesi altında gerçekleştirilmeye çalıştığı bütün emperyalist emel ile hesaplara baş kaldıran ve meydan okuyan mısraıdır. “Medeniyet” kelimesini bu şekilde bir kullanım, teknolojik-bilimsel anlamda ileri seviyede olan Avrupa medeniyetinin “insani” yönden geriliğini

göstermesi bakımından da son derece dikkat çekici olan tezadı ortaya koyar. Âkif'in istediği, beklediği ve özlediği medeniyet, bağlı olduğu kökü unutmayan ve eskiden güç alıp yeniyile daha da yükselebilecek olan "iman sahibi" bir medeniyettir.

KAYNAKÇA

- ANDI, Fatih. (2011) "Medeniyet Dediğin", İstiklâl Marşı İstikbâl Marşı, (içinde), İstanbul: Hat Yayınevi.
- BALTACI, Cahit (Prof. Dr.). (2007). İslam Medeniyeti Tarihi. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi.
- BAYKARA, Tuncer (Prof. Dr.). Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar. İzmir: Akademi Kitabevi.
- ERSOY, Mehmed Âkif. (2006). Safahat. (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi.
- GÜLER, Ruhi. (2006). Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Medeniyet Anlayışının Evrimi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- GÖRGÜN, Tahsin. (2003). "Medeniyet". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.XXVII. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KUTLUER, İlhan. (2003). "Medeniyet". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.XXVII. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- OKAY, Orhan. (1998). Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi.(içinde) (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu). İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları.
- TÜYLÜ, Abdullah. (1987). "Mehmet Âkif Ersoy'un Şiirlerinde Medeniyet ve Çağdaşlaşma Meselesi". Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. (1): 23-29.